

Képesítési keretrendszer – egy ajánlás

Szlamka Erzsébet*

A képesítési keretrendszer egy, az Európai Unió által javasolt oktatáspolitikai eszköz a képezések átláthatóságának és összehasonlíthatóságának biztosítására, amely a tanulási eredményekre és a társadalmi partnerek bevonására építve, alszektortól függetlenül igyekszik egymással összehasonlíthatóvá tenni az egyes tagállamokban megszerezhető képezéseket. A képezések tartalmának megmutatása és ezáltal a mobilitás elősegítése önmagában egy kommunikációs cél, van azonban a kommunikációnak egy másik aspektusa: nevezetesen, hogy az európai uniós szervek miképpen érik el a nemzeti képesítési keretrendszerek kifejlesztésére vonatkozó, nem kötelező érvényű ajánlás betartását. Jelen dolgozat szerzője azon EU-s intézkedéseket, folyamatokat elemzi és értékeli, amelyek a tagállamokat az Ajánlás betartására, végeredményben a keretrendszerek implementációjára ösztönzik.

Kulcsszavak: képesítési rendszer, képesítési keretrendszer, európai uniós oktatáspolitikai, mobilitás, egész életen át tartó tanulás

Bevezetés

Az oktatási, képesítési rendszerek átláthatóságát, valamint az egész életen át tartó tanulás szakpolitikai támogatását jelentő eszközök létrehozása és bevezetése régóta szerepel az európai politikai agendán. A kreditrendszerek, a minőségbiztosítási sztenderdekről szóló iránymutatások, a különféle tájékoztató eszközök és adatbázisok, mint például az Europass vagy a jelenleg átalakítás alatt levő Ploteus portál, a pályorientációs tanácsadás, az előzetesen szerzett tudás elismerésére vonatkozó modellek, a tanulási eredmények használata, az európai készségek, kompetenciák, minősítések, foglalkozások osztályozási rendszere mind az egész életen át tartó tanulás megkönnyítését szolgálják (lásd az 1. táblázat).

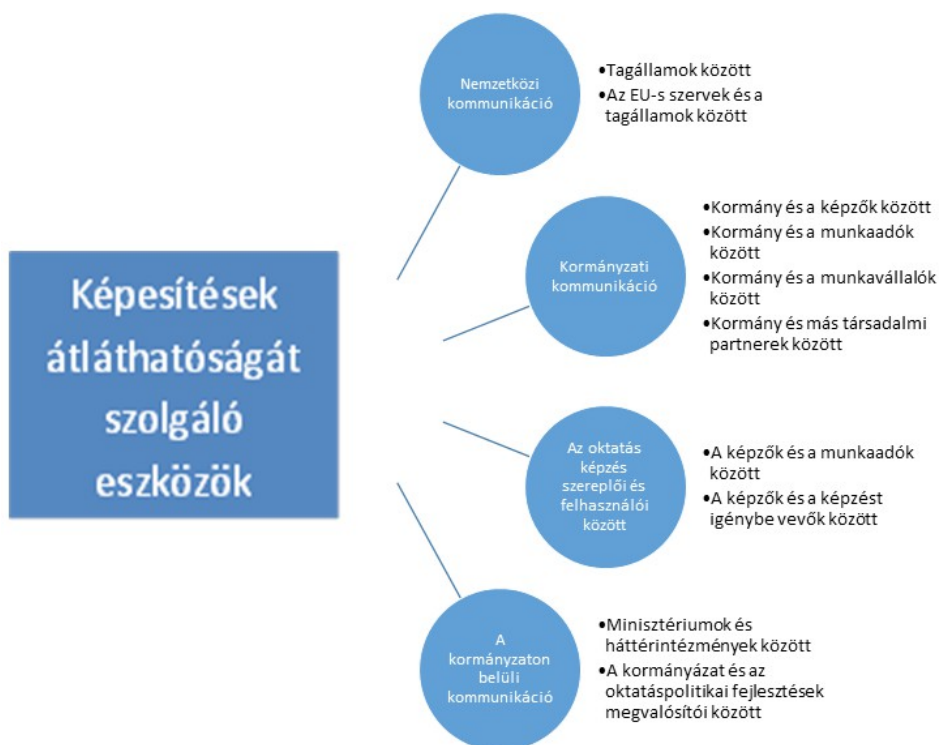
Az egész életen át tartó tanulást támogató szakpolitikai eszközök	Példák
Tanulási eredmények használata	
Képezési keretrendszerek	Felsőoktatási képesítési keretrendszer Nemzeti képesítési keretrendszer
Tanulási és pályorientációs tanácsadás	
Minőségbiztosítási standardok	EQAVET (szakképzés) ESG (felsőoktatás)
Kreditrendszerek	ECTS (felsőoktatás) ECVET (szakképzés)
Az előzetesen szerzett tudás elismerése	
Adatbázisok	Ploteus, ESCO
Tájékoztató eszközök	Europass csomag
Tanulásszervezés	
Referenciaeszközök	Kulcskompetenciák

1. táblázat: A képezések átláthatóságát szolgáló szakpolitikai eszközök rendszere. (Forrás: a szerző saját szerkesztése.)

* Szakmai szakértő, Oktatási Hivatal, Képezési Keretrendszer, szlamka.erzsi@gmail.com, erzsebet.szlamka@oh.gov.hu

A fenti fejlesztések nagy részét elsősorban kommunikációs, az átláthatóságot és összehasonlíthatóságot szolgáló eszköznek tekinthetjük, hiszen egyik legfőbb céljuk, hogy a munkaadók, munkavállalók, diákok, tanárok – röviden az összes társadalmi érintett – számára érthetőbb legyen az egyre több képző intézményt és képesítés-fajtát felvonultató képesítési rendszer. Ahogy az 1. ábra is mutatja, az eszközökkel kapcsolatos, átláthatóságot szolgáló kommunikáció több irányban valósul meg. A tagállamokon belül egyfelől az oktatásban érintett kormányzati szervek közötti együttműködést segítheti, másfelől a kormányzat és a társadalmi partnerek közötti párbeszéd is megindulhat a mindenki számára érthető eszközök révén.

Elsőként az adott országon belüli kommunikáció kell, hogy meginduljon: ha a minisztériumok értik egymást, akkor lesz következetesebb és érthetőbb a mindenkori kormány társadalmi partnerekkel (munkaadókkal, munkavállalókkal, képzőkkel stb.) történő párbeszéde. Ennek elsődleges feltétele az egységes fogalomhasználathoz való ragaszkodás, az oktatási alszektorok (közoktatás, szakképzés, felnőttképzés, felsőoktatás) közötti szakadék áthidalása, a minisztériumok és háttérintézményeik közötti kölcsönös bizalom megteremtése. Az igazi sikert az jelenti majd, ha a társadalmi partnerek maguk között is hasznát veszik a képesítések átláthatóságát szolgáló eszközöknek: ha könnyebbé válik ezek által a munkaadók és a képzők, valamint a képzők és a képzést igénybe vevők közti kommunikáció, továbbá, ha elkezdik ezeket állásinterjúk, statisztikák, munkaerő-mobilitás stb. során is alkalmazni. Ha a képesítési rendszer (a képesítések struktúrája, tartalma, egymásra épülése) érthetővé válik az országon belül, akkor válhat hiteles, valós eszközzé a képesítési keretrendszer fejlesztése, bátrabb országok esetében a képesítési rendszer (keretrendszer által történő) reformja és ennek az Európai Unió, valamint a többi tagállam felé való közvetítése. A képesítési rendszer nemzetközi átláthatóságának sikere elvezethet a tagállamok közötti kommunikáció, vagyis egymás képesítési rendszereinek megértése és az országok közötti tanuló-, valamint munkaerő-mobilitás támogatása felé.

1. ábra: A képesítések átláthatóságát szolgáló eszközök hatása. Forrás: a szerző saját szerkesztése

Jelen dolgozat íróját itt elsősorban a tagállamok érdekérvényesítése, valamint az Európai Unió és a tagállamok között lezajló viták érdeklik, amelyet a képesítési keretrendszerek kifejlesztése, bevezetése és annak nemzetközi elfogadtatása kapcsán vizsgál. Az Európai Unió szakpolitikai eszközöket kínál a tagállamok számára, amelyet azok egyetértés esetén elfogadnak, adaptálják saját nemzeti körülményeiknek megfelelően, végül implementálják. Arra keressük a választ, vajon kommunikációs szempontból mitől függ, hogy egy képesítési keretrendszer bevezetése sikeres-e; hogyan ösztönzi közös megoldásokra az Európai Bizottság a tagállamokat anélkül, hogy a harmonizálás gyanújába keveredne; mekkora hatása van a bizottsági és tagállami véleményeknek a nemzeti fejlesztésekre nézve. A keretrendszerekről szóló szakirodalom egyre bővül; angol nyelven már több könyvespolcnyi elemzés született, de a TÁMOP-fejlesztéseknek hála már magyarul is lehetőség van a képesítések keretrendszerbe foglalásáról, a tanulási eredmény alapú megközelítésről olvasni. Jelen tanulmány szerzőjét ezúttal kevésbé a keretrendszer-fejlesztés mögött megbújó innováció érdekli, inkább az európai uniós adminisztráció és a tagállamok egyeztetései, ennek eredményei és visszacsatolásai, az eszközök, amelyekkel az Unió a tagállamokra e témában hat.

Az Európai Képesítési Keretrendszer

Az Európai Képesítési Keretrendszer célja, hogy európai szinten összehasonlíthatóvá, az egyének, az oktatási és képző intézmények, valamint a munkaadók számára átláthatóvá tegye az egyes országokban különböző formában megszerezhető képesítések tartalmát a tanulási folyamat eredményeképpen elsajátított tudás, készségek, kompetenciák alapján. Az Európai Képesítési Keretrendszer 8 szintet tartalmaz, és a tagországok maguk döntenek el, hogy saját, hazai keretrendszerük hány szintre épül, amelyeket aztán bizonyos kritériumok alapján meg kell feleltetni az európai keretrendszernek.

A keretrendszer egyik sarokköve és jelentős pedagógiai újítása a tanulási eredmények alapul vétele. Országos szinten az oktatási, képzési rendszer szereplői és „felhasználói” (tanuló egyének, vállalkozások) számára átláthatóvá válik a képzettségek, képesítési szintek egymásra épülésének rendszere, a képesítések révén megszerzett tudás (ismeret, készség, attitűd) szintje és annak munkaerő-piaci „értéke”. Az átválthatóbb és átjárhatóbb képzési és tanulási utak ösztönzik az egész életen át tartó tanulást, valamint az oktatási, képzési intézményrendszerek együttműködését. A képesítési rendszer elmozdul afelé az Európában dominánssá váló szemlélet felé, amely nem a képzési program során tanított tartalmak leírása, hanem a tanulási folyamat eredményei alapján közelít a képesítésekhez. Európai síkon a nemzeti képesítési keretrendszereknek az Európai Képesítési Keretrendszerhez kapcsolása révén érdemlegesen javul az egyes országok oktatási, képzési rendszereinek összehasonlíthatósága, a rendszerek közötti átjárhatóság, erősödik a képesítések átválthatósága, javulnak a munkaerő nemzetközi mobilitásának feltételei. Egy nemzeti keretrendszer létrehozása nemzetközi szinten jelentős mértékben előmozdítja az adott tagállam oktatási, képzési rendszerének, valamint képesítéseinek nemzetközi elfogadottságát; a továbbiakban ez teszi lehetővé a nemzetközi szintű oktatási együttműködések, és ezáltal a lépéstartást a nemzetközi oktatáspolitikai fejlődéssel. Világszerte több mint 142 ország dolgozik saját képesítési keretrendszer létrehozásán (ETF 2013), és sok ilyen nemzeti keretrendszer legalább egy transznacionális keretrendszer része: így például a Magyar Képesítési Keretrendszer az Európai Képesítési Keretrendszernek képezi majd részét.

„Az Európai Képesítési Keretrendszer kidolgozása 2004-ben kezdődött a tagállamoknak, a társadalmi partnereknek és más érintett feleknek arra a kérésére, mely a képesítések átláthatóságának javítására szolgáló közös referencia kialakítására vonatkozott. A Bizottság az EKKR Szakértői Csoport támogatásával tervet készített,

amely nyolcszintű, tanulási eredményeken nyugvó keretrendszert javasolt a képezések átláthatóságának és átválthatóságának a megkönnyítése, valamint az egész életen át tartó tanulás támogatása érdekében. A Bizottság ezt a tervet 2005 második felében bocsátotta Európa-szerte konzultációra. A konzultáció során érkezett visszajelzések azt mutatták, hogy Európában az érintettek széles körben támogatják a Bizottság javaslatát. Ugyanakkor számos pontosítást és egyszerűsítést is kértek. Válaszul a Bizottság – a 32 érintett országban dolgozó szakértők, valamint az európai társadalmi partnerek véleményére támaszkodva – módosította a javaslatot. Ezután a Bizottság a módosított szöveget elfogadta javaslatként 2006. szeptember 6-án. Az Európai Parlament és a Tanács 2007-ben sikeres tárgyalást folytatott a javaslatról, amelynek nyomán 2008 februárjában az EKKR-t hivatalosan elfogadták” (Európai Bizottság 2009. 3.). A keretrendszer kifejlesztésének háttéréből látszik: a tagállamokat bevonták a folyamatba, megalapozva ezzel a dokumentum elfogadását.

Az egész életen át tartó tanulás Európai Képesítési Keretrendszerének létrehozásáról szóló ajánlást az Európai Parlament és Tanács adta ki, és hivatalosan 2008 áprilisában lépett hatályba (*Az Európai Parlament és Tanács Ajánlása, 2008. április 23.*). Az ajánlás 2010-et tűzi ki határidőnek, amikor a résztvevő országoknak el kell készülniük nemzeti képesítési rendszereik EKKR-hez történő viszonyításával, 2012-ig pedig az országoknak gondoskodniuk kell arról, hogy az egyes képezésekről kibocsátott bizonyítványok utalást tartalmazzanak az EKKR megfelelő szintjére. A dokumentum szerint tehát 2013 januárjától minden, az uniós tagállamokban kiadott új bizonyítványnak és oklevélnek hivatkozást kell tartalmaznia arról, hogy a képezés mely szintnek felel meg. Az ajánlást az Európai Parlament valamennyi magyar képviselője megszavazta.

Tekintve, hogy a tagállami reakciókat, a határidők betartását és a későbbi kommunikációt jelentősen meghatározza, először az ajánlás fogalmát szükséges tisztázni. *„A közösségi jogban az ajánlás olyan jogi aktus, amely a címzettjeit egy meghatározott módon való eljárásra ösztönzi, anélkül, hogy az kötelező lenne. Az ajánlás lehetővé teszi a Bizottság (vagy a Tanács) számára a tagállamok, vagy meghatározott esetekben az Unió polgárai számára nem kötelező szabályok megállapítását”* (Európai Bizottság 2009. 3.). Fontos azonban, hogy nem kötelező érvénye ellenére a közösségi jogban eljáró nemzeti bíróságoknak figyelembe kell venniük az ajánlások tartalmát. Összefoglalva tehát: az ajánlás lehetővé teszi a tagállamok, intézmények számára álláspontjuk közlését, és azt, hogy intézkedési stratégiára tegyenek javaslatot, anélkül, hogy az ajánlás címzettjeire bármilyen jogi kötelezettséget rónának.

A határidők mellett fontos azt is megjegyezni, hogy az EU-nak nemcsak időbeli, hanem minőségi kritériumai is vannak a képezések besorolására, valamint a nemzeti keretrendszerek Európaival való megfeleltetésére vonatkozóan. Az alábbi, keretes írásban olvasható 10 kritériumot az Európai Képesítési Keretrendszer Tanácsadó Testülete dolgozta ki.

1. Az illetékes hatóságok világosan meghatározták és közzétették a viszonyítási folyamatban érintett valamennyi nemzeti szerv, köztük a nemzeti koordinációs pont, felelősségi körét és/vagy jogi hatáskörét.
2. Világos és bizonyítható kapcsolat van a nemzeti képesítési keretben vagy rendszerben szereplő képesítési szintek és az Európai Képesítési Keretrendszer szintleírásai között.
3. A nemzeti képesítési keret vagy rendszer és a benne szereplő képesítési szintek a tanulási eredmények alapelvén és célkitűzésein alapulnak, továbbá kapcsolódnak a nem formális és informális tanulás elismerési eljárásaihoz, valamint ahol az létezik, a kreditrendszerekhez.
4. A képesítéseknek a nemzeti képesítési keretrendszerbe történő beillesztésére és a nemzeti képesítési rendszerben elfoglalt helyének leírására irányuló eljárásmodok átláthatók.
5. Az oktatásra és képzésre vonatkozó nemzeti minőségbiztosítási rendszer(ek) hivatkozik/hivatkoznak a nemzeti képesítési keretre vagy rendszerre, és összhangban vannak a vonatkozó európai alapelvekkel és irányelvekkel (az ajánlás 3. mellékletében foglaltak szerint).
6. A viszonyítási eljárás magában foglalja az illetékes minőségbiztosítási testületek kifejezett egyetértését.
7. A viszonyítási eljárásba nemzetközi szakértőket is be kell vonni.
8. Az illetékes nemzeti hatóságnak vagy hatóságoknak tanúsítaniuk kell a nemzeti képesítési kereteknek vagy rendszereknek az EKKR-hez történő viszonyítását. Az illetékes nemzeti hatóságoknak, köztük a nemzeti koordinációs pontnak átfogó jelentést kell közzétenniük, amely részletezi a viszonyítási folyamatot és az eredményeket alátámasztó bizonyítékokat. A jelentésben egyenként ki kell térni minden egyes kritériumra.
9. A hivatalos EKKR-platformnak nyilvános listát kell vezetnie azokról a tagállamokról, amelyek megerősítették, hogy befejezték a viszonyítási eljárást, valamint tartalmaznia kell a kész viszonyítási jelentésekre mutató linkeket is.
10. A viszonyítási eljárást követően és az ajánlásban meghatározott időkeretekhez igazodva, minden, az illetékes hatóságok által kiadott új bizonyítvány, oklevél és Europass dokumentum – a nemzeti képesítési rendszereken keresztül – egyértelmű hivatkozást tartalmaz az Európai Képesítési Keretrendszer megfelelő szintjére.

1. keretes írás. A megfeleltetés 10 kritériuma: Európai Bizottság – Criteria and procedures for referencing national qualifications levels to the EQF

Tekintve, hogy bár az Európai Unió nemzeti oktatáspolitikára gyakorolt hatása folyamatosan növekedett az idők során,¹ most is mindig hangsúlyozni szükséges, hogy az oktatási és képesítési rendszerek harmonizációjára nem törekednek, az *Ajánlás* szövegébe az alábbi két pont is bekerült:

- Ez az ajánlás nem helyettesíti vagy határozza meg a nemzeti képesítési rendszereket és/vagy képesítéseket. Az Európai Képesítési Keretrendszer nem ír le egyedi képesítéseket vagy egyéni kompetenciákat, így egy bizonyos képesítést a megfelelő nemzeti képesítési rendszereken keresztül kell az Európai Képesítési Keretrendszer megfelelő szintjére vonatkoztatni.
- Tekintettel nem kötelező jellegére, ez az ajánlás megfelel a szubszidiaritás elvének, mivel az átláthatóság növelése, valamint a mobilitás és az egész életen át tartó tanulás előmozdítása révén támogatja és kiegészíti a tagállamok intézkedéseit. Az ajánlást a nemzeti joggal és gyakorlattal összhangban kell végrehajtani (*Európai Bizottság 2009. 7.*).

Az átláthatóvá tétel és a harmonizálás közötti határok azonban néhol elmosódni látszanak: Bukarestben megegyeztek az oktatásért felelős miniszterek, hogy a felsőoktatásba belépést jelentő érettségi bizonyítványo-

1. A folyamatról bővebben lásd: Halász Gábor (2012): *Az oktatás az Európai Unióban. Tanulás és együttműködés*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

kat egységesen az Európai Képesítési Keretrendszer 4. szintjére sorolják a bolognai folyamatban részt vevő államok (*Bucharest Communiqué*, 2012). Emellett az 1997-ben aláírt, Magyarországon 2001-ben kihirdetett Lisszaboni Elismerési Egyezmény kiegészítéseként a 2013 júniusában jóváhagyott szöveg szerint az egyik tagállamban EKKR 6, 7, 8. szinten elfogadott képezést a többi tagállam is azonos EKKR szintű képezésként kell, hogy elismerje (*Subidiary Text to the Convention*).

A megfeleltetési eljárások nyomon követése

A fenti bevezetésből látható, hogy a képesítési keretrendszer alapvetően egy szakpolitikai eszköz, amely a képesítési rendszerek átláthatóságát, a társadalmi partnerek és más országok polgárai, munkaadói, munkavállalói, diákjai számára való jobb érthetőséget teszi lehetővé. Jelen tanulmány szerzője a keretrendszerek egy eddig kevésbé vizsgált aspektusát elemzi: a különböző európai uniós szervezetek (Európai Bizottság, Európai Tanács, Cedefop, Európai Képzési Alapítvány) annak érdekében végzett tevékenységét, kommunikációját és intézkedéseit, hogy a tagállamok tényleg megvalósítsák, amit 2005-ben megígértek:

- Hogyan motiválják a tagállamokat, hogy egy nem kötelező érvényű ajánlást betartsanak határidők és minőség tekintetében egyaránt?
- Hogyan biztosítják az 1. keretes írásban olvasható kritériumok betartását?
- Miképpen tudja jelezni a Bizottság vagy a többi tagállam, ha egyik vagy másik megfeleltetési jelentéssel nem elégedett, a kritikák alapján jellemzően javítanak-e a tagállamok saját megfeleltetési jelentésükön?

A nem kötelező jellegű ajánlás betartásának alapfeltétele, hogy a tagállamok csatlakozzanak a kezdeményezéshez, vagyis az adott ország azonosuljon az Unió szakmapolitikai elképzeléseivel (Magyarország csatlakozott: az összes európai parlamenti képviselője megszavazta a dokumentum elfogadását). Ha már csatlakoztak a tagállamok, akkor az unió beszámoltatási módszerei is jelentősen hozzájárulnak az önként résztvevők motiválásához az informálisan „*naming and shaming*”-nek, vagyis *megnevezés és megszégyenítés*-nek nevezett értékeléssel. Ez többféleképpen nyilvánul meg: egyrészt a folyamat megvalósítását nyomon követő testület, jelen esetben az EKKR Tanácsadó Testületének ülésén, általában az első vagy második napirendi pontban elmondja az Európai Bizottság képviselője, mely tagállamok végezték már el a feladatot, melyek a soron következők, s melyek azok, amelyek csak a távoli jövőt jelölik meg teljesítési dátumként. Ez a motivációnak talán legközvetlenebb módja.

Az Európai Bizottság másik eszköze az ún. *Open Method of Coordination (OMC)*, vagyis a nyitott koordinációs módszer,² amely a tagállamok közötti kommunikáció fejlesztésére, a legjobb gyakorlatok elterjesztésére és ezzel a kölcsönös tanulás elősegítésére szolgál. A nyitott koordinációs módszert az Unió az olyan, nehezebben irányítható területeken alkalmazza, amelyeknél a kemény szabályozás nem vezetne eredményre. Ebben a kormányközi együttműködést jelentő módszerben a tagállamoknak és Európai Tanácsnak van kulcsszerepe oly módon, hogy a folyamat elvezethet a politikák harmonizációjához is. Az OMC egyik eleme a társaktól való tanulást (peer learning activity, PLA) középpontba helyező szemináriumok révén terjeszti a jó gyakorlatokat. A képesítési keretrendszerek kapcsán is rengeteg PLA-t rendeztek: az utóbbi időben Västerås-ban például a nemzetközi képesítések besorolásáról, Párizsban az 5. szintre sorolható képesítésekről beszélgettek a résztvevők. Az esemény házigazdája jellemzően olyan tagállam, amelynek van mondanivalója a témáról, de értelemszerűen fel-

2. Jelen tanulmánynak nem célja a nyitott koordinációs módszer mibenlétének részletes kifejtése, azonban a témáról már rendkívül bő szakirodalom áll rendelkezésre, lásd például: Halász, 2003.

kérnek más országokat is jó példáik bemutatására. A PLA-k témáit az EKKR Tanácsadó Testületén belül tervezik és vitatják meg, majd a lebonyolítás után értékelik az eredményeket.

Szintén a tagállamok ösztönzésére szolgál, hogy a Cedefop minden évben készít egy helyzetértékelő dokumentumot, amelyhez a tagállamoktól kéri az információkat a képesítési keretrendszerük jellegéről, fejlesztésének, implementációjának állapotáról (Cedefop, 2012). Hasonló, ám más célból készült értékelő kötet jelent 2012-ben az Európai Parlament Kulturális és Oktatási Bizottsága számára *Az európai képesítési keretrendszer végrehajtásának állása (State of Play of the European Qualifications Framework Implementation, Európai Parlament, 2012)* címmel. E kötet kevésbé a tagállamok eredményeit, mint inkább az uniós szinten jelentkező kihívásokat taglalja:

- hiányolja az EKKR, *Európa 2020*, valamint az *Oktatás és képzés 2020* közötti látható, egyértelmű kapcsolatot,
- bizonyos (elsősorban a foglalkoztatásért és a belső piacért) főigazgatóságok bevonását sürgeti,
- felhívja a figyelmet a tagállamok között már az Ajánlás elfogadásakor fennállt különbségre és ennek következményeire,
- rámutat a határidők betartása körül adódó nehézségekre és annak okaira,
- kiemeli a társadalmi partnerekkel való együttműködés szükségességét és időigényességét (néhol érdeklődésük hiányát).

A kihívásokra adandó válaszként ajánlásokat fogalmaz meg először az Európai Parlament, az Európai Bizottság és más európai szintű intézmények számára, majd az EKKR Tanácsadó Testülete és a tagállamok, végül a tagállamok és a tagállami érdekelt felek (társadalmi partnerek) számára. Mivel az ajánlások viszonylag általánosak maradtak, az EKKR-folyamat sikerét azonban kiemelték, a Tanácsadó Testület ezt bemutató ülésén több delegált részéről érte kritika a kutatást.

A fentieknél is nagyobb jelentőséget szánnak egy most készülő helyzetértékelésnek, amelyet az EKKR-ról szóló ajánlás írt elő: 2013 áprilisáig az Európai Bizottságnak jelentést kell tennie az Európai Parlament számára, amelyben beszámol az Európai Képesítési Keretrendszer és a nemzeti keretrendszerek bevezetésének jelenlegi állapotáról, nehézségeiről, eddigi és várható hatásairól. E jelentés alapját egy-egy országról szóló esettanulmány, interjúk (az EKKR Tanácsadó Testületének tagjaival, a Nemzeti Koordinációs Pontokkal, valamint társadalmi partnerekkel), továbbá a társadalmi partnerekkel készített online kérdőívek (*Európai Bizottság, 2012*) képezik.³ A kritikusabb tagállami képviselők ebben az esetben is kétségüket fejezték ki a valós kihívások kiderítése kapcsán: a felmérés készítői ugyanis nagyrészt olyanokkal érintkeztek, akik ismerik a keretrendszert, így kevésbé derült ki, a kérdésekre adott válaszok vajon az átlag tájékozottságot tükrözik az adott országban, vagy valójában kevésbé elterjedtek még az EKKR bevezetéséhez szükséges koncepciók, fogalmak.

A fent említett, magyarul „*megnevezés és megszügyenyítés*”-ként aposztrofálható módszernél is súlyosabb következményekkel jár két egyéb tényező. Az egyik az, hogy a képesítési keretrendszer bevezetése az Európai Szociális Alapból 2014–2020 között nyújtható támogatások *ex ante* feltételei között szerepel, vagyis – hazai vonatkozásban – ezt azt jelenti, hogy 2014-ig mindenképpen be kell vezetni a Magyar Képesítési Keretrendszert. A másik egy összetett és sokak számára nehezen átlátható folyamat: az egész életen át tartó tanulást támogató szakpolitikai eszközök evolúciója (lásd az első ábrát). Ezek ugyanis olyannyira egymásra épülnek, hogy amennyiben egy eszköz kimarad, nehéz csatlakozni egy másikhoz. Konkrét példával élve: ha a tanulási eredmények alap-

3. A jelentés e tanulmány lezárása után jelent meg, ezért elemzésére már nem nyílt lehetőség, azonban a REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL címmel feltüntetjük a tanulmány végén szereplő irodalomjegyzékben.

ján történő leírások hiánya miatt egy tagállam nem tud hiteles keretrendszert fejleszteni, nagy valószínűséggel az európai készségek, kompetenciák, minősítések, foglalkozások osztályozási rendszeréhez, az ESCO-hoz⁴ sem fog tudni csatlakozni, továbbá képesítései nem fognak megjelenni egy közös európai adatbázisban. Mindez pedig már komoly versenyhátrányt jelenthet az oktatás területén.

A szakpolitikai elvek támogatásának biztosítása mellett érdemes megnézni, vajon a konkrét megvalósítást hogyan ellenőrzi az Európai Bizottság (a többi európai szervezettel, elsősorban a Cedefop-pal és az Európai Tanáccsal karöltve). A feltett kérdések bonyolultságát jelzi, hogy a képesítések besorolásáról, továbbá a nemzeti keretrendszer európaival való megfeleltetéséről szóló jelentés nem pusztán egy oktatási, képesítési rendszert leíró dokumentum. A megfeleltetés lényege maga a folyamat, ahogy az adott ország bevonja társadalmi partnereit, észreveszi, ha képesítési rendszerében hiányosságok vannak (például egy-egy szakmának nincs minden szinten képesítése annak ellenére, hogy szükség lenne rá, vagy épp ellenkezőleg: túl sok, összekeverhető képesítés van forgalomban). Mindez azt jelenti, hogy amennyiben a megfeleltetésről szóló dokumentumot kritika éri, sokszor nehéz ténylegesen „kijavítani” a vitatott részt, hiszen ha magát a folyamatot, a bevont partnerek számát, a hitelességet, az elfogadottságot, a rendszert éri kritika, akkor azt nem lehet egy tollvonással áthúzni, mint egy elgépelést vagy egy nem elég egyértelmű megfogalmazást.

A fent leírt nehézség ellenére van értelme és haszna a kritikáknak: a képesítési keretrendszerek megfeleltetése és főleg a képesítések besorolása egy olyan dinamikus folyamat, amely nem zárul le a megfeleltetési jelentés Európai Bizottsághoz történő benyújtásával. *Mike Coles* megfogalmazása szerint a megfeleltetés „*snapshot in time*”, vagyis egy véget nem érő, folyamatos aktualizálást igénylő folyamat pillanatképe, így az a tagállam, amelynek megfeleltetését véleményezik, a további folyamatokhoz, a beszámoló következő kiadásához mindenképpen fel tudja használni a visszajelzéseket. Nem beszélve azon tagállamokról, amelyek még nem estek túl a megfeleltetésen.

A 10 kritériumnak való megfelelést bizonyító dokumentumot minden országnak el kell készítenie, és hozzáférhetővé kell tennie. Ez az országonként jellemzően 100–150 oldalas dokumentum az oktatási-képesítési rendszer leírásával kezdődik, majd – szemantikai és tartalmi elemzés alapján – bemutatja, hogyan feleltették meg a nemzeti képesítési keretrendszer szintjeit az európaival, illetve miképpen sorolták be képesítéseiket a keretrendszerük szintjeire. Elvben ez utóbbi is pontos módszertani leírást kívánna, gyakorlatilag azonban kevés ország mutatta be ennyire részletesen saját folyamatát.

A nemzeti képesítési keretrendszerek kifejlesztését, a megfeleltetési folyamat lebonyolítását, majd a többi tagállam számára történő bemutatását több szerv támogatja. A nemzeti szintű fejlesztéseket operatív, praktikus szinten az ún. Nemzeti Koordinációs Pontok segítik; minden tagállam kijelölt egy képviselőt, aki részt vesz az évi kétszer, a felsőoktatási keretrendszer képviselőivel együtt megrendezett találkozókon, megvitatja a kihívásokat, információt szolgáltat hazája keretrendszeréről stb. Emellett az Európai Bizottság elnöklésével létrehozták az EKKR Tanácsadó Testületét, amely egy szakpolitikai szintű javaslattevő, véleményező fórum. Ebben minden tagállam és tagjelölt képviselteti magát; az Európai Bizottság mellett jelen van az Európai Tanács, a Cedefop és az Európai Képzési Alapítvány; továbbá bizonyos társadalmi szervezetek is kaptak meghívást az ülésekre. A Tanácsadó Testület dolgozta ki a megfeleltetési folyamat kritériumait, hozzászól bizonyos, kapcsolódó európai fejlesztésekhez (legutóbb a nem-formális és informális úton szerzett tudás elismerése kapcsán kapott feladatot), és jelenleg, 2013–14-ben megvitatja, véleményezi a tagállamok megfeleltetési jelentéseit. Az eddigi tapasztala-

4. Bővebben lásd: *Szlamka Erzsébet* (2013): Kommunikáció az oktatás és a munka világa között – Az európaikészségek, kompetenciák, minősítések, foglalkozások osztályozási rendszere (ESCO). In: *Üzenet a palackban. Fiatal kutatók gondolatai az egész életen át tartó tanulásról*. Tempus Közalapítvány.

tok alapján országonként kétszer kerül sor előadásra: először a terveket, előrehaladást mutatják be, amikor előzetes tanácsokat kaphatnak az ülés résztvevőitől, másodsor pedig már az előzetesen beküldött, végleges dokumentumot bemutató előadásra kerül sor. A tagállam az ülés előtt egy hónappal küldi el a megfeleltetési beszámolót, amelyre önként jelentkező tagok írhatnak véleményt, küldhetnek az előadást orientáló kérdéseket, valamint az előadást követően a Cedefop és az Európai Tanács is kifejti álláspontját. Ezt a tagállami vita követi. 2014. februárig 22 tagállam (EQF AG21-2) és egy tagjelölt ország esett át a megfeleltetési folyamaton, illetve annak bemutatásán: Ausztria, Belgium, Franciaország, Bulgária, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Észtország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Horvátország, Írország, Izland, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta, Németország, Portugália, Szlovénia.

A megfeleltetési folyamat Tanácsadó Testület előtt történő bemutatásának eljárása folyamatosan alakult ki: a 10 korábban említett kritériumot leszámítva nem volt előírás a megfeleltetés bemutatására, ahogy a véleményezésre sem. Az előzetes véleményezés az előadások lerövidítése és célszerűsítése, vagyis a tisztázatlan részekre való fókuszálás céljából történt. A Cedefop hivatalos, írásos véleményébe most már belefoglalja a tagállami hozzászólásokat is, amelyek azonban a nagy nyilvánosság számára nem hozzáférhetőek. Sőt az sem törvényszerű, hogy az ülés minden résztvevője megkapja a tagállamok véleményét – ez pusztán azon múlik, hogy írja az érintettek és az Európai Bizottságnak küldi csak írását vagy a Testület minden tagjának. A 2. táblázatban bemutatott, rendelkezésre álló dokumentumok rendkívül hasznos információforrásul szolgálnak arról, hogy jellemzően milyen szempontok alapján véleményezik a Cedefop, az Európai Tanács és a tagállamok képviselői a megfeleltetési beszámolókat.

A megfeleltetési jelentések tagállami reakcióit elemezve megállapítható, hogy a korábban említett 10 kritériumból kiindulva, azokat tovább részletezve, elsősorban az alábbi szempontok mentén vizsgálják a dokumentumokat:

- Strukturáltság, átláthatóság
- Tanulási eredmény-alapú megközelítés biztosítása az összes oktatási alrendszerben
- Szintezés
- A leíró jellemzők (deskriptorok) száma, egyértelműsége, következetessége
- Az előzetesen szerzett tudás elismerésének beépítése
- A szektorok közötti összhang, egymásra épülés
- A társadalmi partnerek bevonása a megfeleltetési folyamatba
- Az érintettek szerepének, hatáskörének tisztázottsága

	A megfeleltetési jelentést benyújtó ország (a beszámoló benyújtása)	Vélemény – EU	Vélemény – tagállamok
1	Ausztria	Cedefop és Európai Tanács	Finnország Törökország
2	Belgium – francia közösség	[2]	[2]
3	Belgium – vallon közösség	Cedefop és Európai Tanács	[2]
4	Bulgária (2013)	[2]	[2]
5	Csehország (2011)	Cedefop és Európai Tanács	Magyarország
6	Dánia (2011)	Cedefop és Európai Tanács	Belgium – flamandok
7	Egyesült Királyság	[1]	[1]
8	Észtország	Cedefop és Európai Tanács	[2]
9	Franciaország (2010)	[1]	[1]
10	Görögország (2014)	[2]	Horvátország
11	Hollandia	Cedefop és Európai Tanács	Magyarország
12	Horvátország	Cedefop és Európai Tanács	Szlovénia Görögország Belgium – flamandok Magyarország
13	Írország	[1]	[1]
14	Izland	Cedefop és Európai Tanács	[2]
15	Lengyelország	Cedefop és Európai Tanács	[2]
16	Lettország	Cedefop és Európai Tanács	[2]
17	Litvánia	Cedefop és Európai Tanács	[2]
18	Luxemburg	Cedefop és Európai Tanács	Csehország
19	Málta	[1]	[1]
20	Németország	Cedefop és Európai Tanács	[2]
21	Portugália	Cedefop és Európai Tanács	[2]
22	Szlovénia	Cedefop és Európai Tanács	[2]

2. táblázat: Benyújtott megfeleltetési jelentések és az azokról készült vélemények listája (2014. február)
Magyarázat: [1] – az első generációs megfeleltetési jelentésekhez még nem adott ki az Európai Bizottság összesített véleményt, és a tagállami kritikák írásbeli összefoglalása sem volt szokás. [2] A kézirat lezárásának időpontjában (2014. február) még nem elérhető ezen országok megfeleltetési jelentéseiről készült írásos vélemények.

Tekintve, hogy a képesítési keretrendszerek egyik legfontosabb célja a kommunikáció, a dokumentumok elemzése mindig az érthetőségének fokával kezdődik: mennyire átlátható az adott ország oktatási és képesítési rendszere, azon szervek és intézmények hatás- és feladatköre, amelyek e rendszer építésében és fenntartásában szerepet játszanak. Elvben az összes tagállam megegyezett abban, hogy a képesítési keretrendszereknek a tanulási eredmény alapú leírásokra kell épülniük, és az Európai Bizottság ezt minden lehetséges fórumon kommunikálja. Ennek ellenére ez a téma a legellentmondásosabb, hiszen rendkívül bő szakirodalma van már, a tagállamok között még sincs feltétlenül azonos értelmezése, leírása a tanulási eredményeknek. Ami az Európai Bizottság számára még nagyobb problémát jelent: nehéz ellenőrizni, hogy csak papíron léteznek ezek vagy a valóságban is. Mindazonáltal a jelentésekben nem egy tagország vallotta be, hogy egy-egy oktatási alrendszerében, jellemzően a közoktatásban és/vagy a felsőoktatásban még nem teljes a tanulási eredmények implementációja, ilyenkor azonban az erre vonatkozó terveket, ütemtervet célszerű feltüntetni, hogy az oktatásfejlesztés iránya megfeleljen az elvárásoknak.

A szintek száma elsősorban akkor érdemel bővebb kifejtést, ha az EKKR 8 szintjétől eltér az adott tagállam keretrendszere, ugyanakkor kritika érte azon országokat, amelyek nem vizsgálják meg saját képesítési rendszerüket, hanem pusztán a megfeleltetés megkönnyítése végett a nemzeti keretben is 8 szintet különítenek el an-

nak ellenére, hogy ez kevésbé felel meg a hazai sajátosságoknak. Ez azzal is magyarázható, hogy amennyiben kommunikációs keretrendszert fejleszt egy ország, szükséges, hogy tényleg a saját képesítési rendszerét tükrözze, vagyis ne igazodjon mindenáron az európai fordítóeszközhöz. Ha azonban reformáló keretrendszert dolgoz ki az adott tagállam, akkor a képesítések változatlan formában 8 szintre történő „bepasszírozása” helyett a legtöbb esetben módosítani szükséges a kimeneti követelményeken, továbbá új képesítések létrehozására is szükség lehet, ha egy-egy szinten hiátusokat fedeznek fel a társadalmi partnerekkel történt konzultáció során. A szinteken belüli esetleges alszintek átláthatósága, egymásra épülése szintén fontos eleme a megfigyelési, elemzési szempontoknak. A *legjobb illeszkedés elve* („*best fit principle*”) kimondja, hogy egy-egy szint „folyosóként” értelmezendő, vagyis két, azonos szintre sorolt képesítés nem feltétlenül rendelkezik teljesen azonos szintű követelményekkel. A horvátoknak például javasolták, hogy bizonyos szinteken szüntessék meg az alszinteket.

A megfeleltetési jelentések megvitatásának utóélete

Tekintve, hogy az EKKR-hez való csatlakozásról ajánlás született, a megfeleltetési folyamat kritériumai szerinti eljárás hiányát nem követi semmiféle retorzió. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a kölcsönös bizalom kiépülése az EKKR Tanácsadó Testületének ülésein is zajlik, és egyes képesítési, oktatási rendszerek hitelessége, minőségének megítélése a megfeleltetési jelentés színvonalától is függ. Bármennyire is puha folyamatról van szó, tagállami szempontból fontos, hogy mikortól lehet használni az EKKR-szinteket a diplomákban. Nincs erre nézve írott szabály, a szokásos eljárás a következő:

- rövidebb előadás, előzetes, folyamat közbeni beszámoló az Európai Képesítési Keretrendszer Tanácsadó Testületének (EKKR TT) ülésén;
- a megfeleltetési jelentés elküldése az Európai Bizottságnak, a Cedefopnak és a tagállamoknak (egy hónappal a hivatalos előadás előtt);
- hivatalos előadás az EKKR TT-n, amelyre az Európai Bizottság és a Cedefop írásos véleményt ad, továbbá a tagállamok is reagálnak;
- a megfeleltetési eljárásról beszámoló tagállam reakciója: kiad egy frissített jelentést vagy meghatározza, milyen módon kívánja orvosolni a kifogásolt intézkedéseket.

Az EU tehát nem ad hivatalos engedélyt arra, hogy lehet használni a szintjelzéseket a bizonyítványokban és oklevelekben, az erre vonatkozó intézkedés meghozását és annak időpontját nemzeti hatáskörbe sorolják. Ezt mutatja az a pár sor, amellyel bevezetik az egyes nemzeti jelentésekre adott véleményt: „While it is a national responsibility to decide on the follow-up to these comments, the note provides a basis for dialogue and thus an opportunity to promote trust to the Polish referencing to the EQF” (*The report on 'Referencing the Polish Qualifications Framework for lifelong learning to the European Qualifications Framework', 1.*) – nincs tehát semmiféle következménye annak, ha például a lengyelek végül úgy döntenek, nem építik be a kritikákat. Természetesen a tagállami képviselő feladata „megérezni”, hogy az oly sokszor hangoztatott kölcsönös bizalom kialakult-e, a többi tagállam illetve-e olyan súlyos kritikával országa jelentését, amely mindenképpen módosítást kíván. Íratlan szabály azonban, hogy a megfeleltetési jelentés benyújtása és bemutatása előtt nem szabad feltüntetni a diplomákban a keretrendszer-szinteket: igen nagy felháborodást váltott ki az EKKR TT ülésén, hogy a Ploteus adatbázisban valaki tévedésből feltüntette egyes belga–francia képesítések EKKR-szintjét, miközben a megfeleltetési beszámolójukat még nem látta a Testület.

Fontos, hogy több ország a jelentése elkészülte után sem tünteti fel minden oklevélben, bizonyítványban és diplomában a szintjelzőket: a csehek a szakképzés 2, 3, 4. szintjén, az írek a felsőoktatási képesítéseknél, a dá-

nok a legtöbb szakképesítés és a diploma-kiegészítő esetében, a portugálok a 2-3. szinteken; sokan tehát azt választották, hogy elkészül ugyan a megfeleltetési jelentés, beszámolnak a képesítési rendszerük hiányosságairól is, de az EKKR-szintet csak ott jelölik, ahol valóban tanulási eredményekre épül a képzés, és az európai előírásoknak megfelelő minőségbiztosítási intézkedések vannak érvényben.

A Tanácsadó Testület ülésein elhangzó kritikák beépítése több okból is nehézkes: egyrészt, ahogy korábban már volt szó róla, sok esetben magát a folyamatot éri kritika, vagyis azt csak a képesítési rendszerben történő módosítással lehet csiszolni, ami időigényes, és ilyen hosszú ideje még nem zajlanak a keretrendszer-fejlesztések, hogy a folyamatot illető vélemények visszacsatornázását is érdemes legyen vizsgálni. A másik ok, hogy a kritériumrendszer szerint tisztázni szükséges a megfeleltetési folyamat jóváhagyásának szintjét, és a hitelességet erősíti, ha minél magasabb szinten fogadják el az adott ország beszámolóját. Több tagállam a kormánya, parlamentje elé viszi a dokumentumot, ami hosszas bürokratikus, adminisztratív folyamat, vagyis a javított kiadásokra nem kerülhet sor szinte közvetlenül azután, hogy elfogadták az előző verziót. (Az európai testület viszont értelemszerűen nem kíván olyan jelentésekkel foglalkozni, amelyeket az adott ország legfelsőbb döntéshozói nem hagytak még jóvá).

A fentiek ellenére a máltaiak már a 4. kiadásnál tartanak – ők a saját képesítési rendszerükben történő jelentősebb változások esetén frissítik jelentésüket, – továbbá a hollandok, a bolgárok és a görögök – az őket ért kritika hatására – javították a jelentésükön.

Összefoglalás

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy az EU-s szervezetek képesítési keretrendszerekkel kapcsolatos kommunikációja hasonlítható a borotvaélen táncoláshoz: az Unió explicit módon nem törekedhet a harmonizálásra, ugyanakkor bevallja, hogy a különböző tagállamokban az EKKR-folyamat végrehajtásának módjában fellelhető különbségek befolyásolhatják a tagállamok által az EKKR más országokbeli végrehajtásába vetett bizalmat (*Európai Parlament, 2012*).

Szintén nehéz megtalálni az egyensúlyt az ország-értékelések esetén: uniós cél az EKKR-projekt sikeres végigvitele, részben, mert a többség hiszi, hogy ez hosszú távon a képesítések átláthatóságához vezet, részben, mert már jelentős anyagi áldozatokat hoztak a sikerért. Ebből következik, hogy a Bizottság és a tagállamok nagy valószínűséggel minden tagország megfeleltetési jelentését elfogadják, hiszen érdekükben áll – a kérdés „csupán” az, hogy egy „papíron átment” dokumentum valós alkalmazása is sikeres lesz-e, elnyeri-e a többi tagállam és a társadalmi partnerek bizalmát.

Az Európai Képesítési Keretrendszerről Ajánlás született, amely puha szabályozást feltételez; a folyamatok közelebbi vizsgálata azonban elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy a keretrendszer-fejlesztés egy erős elvárást jelent és viszonylag ellenőrzött folyamattá nőtte ki magát – a megvalósítás elmaradását pedig szankcionálják (lásd ex ante feltétel az Európai Szociális Alapból való részesüléskor).

Összességében megállapítható, hogy a tagállamok teljesítménye távolról sem egységes: vannak országok, amelyek már régóta tanulási eredményekben írják le képesítéseiket és az Ajánlás megjelenése előtt vagy azzal párhuzamosan foglalkoztak keretrendszer-fejlesztéssel – nekik nyilvánvalóan nem okozott problémát a 2010-es és 2012-es határidő. Mások kis (egy-kétéves) késéssel ugyan, de bemutatták megfeleltetési folyamatukat, azonban ezek több esetben nem elégtének ki minden feltételt: a keretrendszerek megfeleltetése ugyanis hiába történik meg, ha a szinteket nem töltötték meg képesítésekkel. (Erre született az a kifejezés, miszerint bizonyos országok keretrendszerei csupán *empty shell*-eknek, vagyis üres kagylóknak felelnek meg.) A határidő, amely az

adott ország fejlettségétől, a kompetencia alapú gondolkodás elterjedtségétől, a képesítési keretrendszer organikus kifejlődésétől vagy felülről lefelé történő szabályozásától függően volt (lett volna) vállalható vagy nem, sok esetben túl szorosnak bizonyult. Vannak továbbá olyan országok is, amelyek jelentősebb késéssel nyújtják be jelentésüket, ezek minőségéről azonban még nem lehet nyilatkozni. Kérdés, hogy a határidő szorossága a minőség rovására ment-e – vajon magasabb színvonalú, átláthatóbb, a képesítések besorolásának módszertanát pontosabban megmutató megfeleltetési jelentések születtek volna-e, ha realisabb határidőt szab az Ajánlás.

Szakirodalom

1. *Added Value of National Qualifications Frameworks in Implementing the EQF* (2010). European Qualifications Framework Series: Note 3. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
2. *Austrian EQF Referencing Report* (2011). URL: http://www.lebenslanges-lernen.at/home/national_agency_for_lifelong_learning/national_coordination_point_for_nqf/austrian_eqf_referencingreport/EN/ Utolsó letöltés: 2012. október 26.
3. *Az Európai Parlament és Tanács Ajánlása (2008. április 23.) az egész életen át tartó tanulás Európai Képesítési Keretrendszerének létrehozásáról (2008/C 111/01)*. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:HU:PDF>. Utolsó letöltés: 2013. október 4.
4. Európai Bizottság (2009): *Az egész életen át tartó tanulás Európai Képesítési Keretrendszere (EKKR)*. URL: http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/general/eqf/broch_hu.pdf Utolsó letöltés: 2013. október 4.
5. *Bucharest Communiqué*. URL: <http://www.ehea.info/Uploads/%281%29/Bucharest%20Communique%202012%282%29.pdf> Utolsó letöltés: 2012. október 26.
6. Cedefop (2011): *Tájékoztató*. Európai Szakképzés-fejlesztési Központ, Thesszaloniki.
7. Cedefop (2011): *Using Learning Outcomes*. European Qualifications Framework Series: Note 4, CEDEFOP, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
8. Európai Bizottság (é.n.): *Criteria and procedures for referencing national qualifications levels to the EQF*. URL: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/eqf/criteria_en.pdf Utolsó letöltés: 2013. október 4.
9. Cedefop (2012): *Development of national qualifications frameworks in Europe* Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: <http://www.cedefop.europa.eu/EN/publications/19313.aspx>. Utolsó letöltés: 2013. október 4.
10. ETF (2013): *Global National Qualifications Framework Inventory*. Prepared for ASEM Education Ministers Conference, Kuala Lumpur, 13-14 May 2013 (ASEMME 4). URL: <http://kutsekoda.ee/fwkc/contenthelper/10462244/10484631> Utolsó letöltés: 2013. október 2.
11. Európai Bizottság (2012): *Evaluation of the EQF implementation - Survey EQF stakeholders*. URL: <http://www.ghkint.com/surveys/EvaluationEQF/stakeholders/>. Utolsó letöltés: 2013. október 4.

12. Európai Bizottság (2013): EQF AG21-2. *Synthesis of national developments related to the implementation of the EQF*. Az EQF AG 2013. szeptemberi ülésére készített jegyzet.
13. Európai Parlament (2012): *State of Play of the European Qualifications Framework Implementation*. URL: <http://www.europarl.europa.eu/committees/fr/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=73578>. Utolsó letöltés: 2013. január 17.
14. *Explaining the European Qualifications Framework for Lifelong Learning* (2008). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
15. Halász Gábor (2003): *A nemzeti oktatáspolitikák európai szintű koordinációja*. URL: [http://halaszg.ofi.hu/download/Educatio%20-%20OMC%20\(jav\).htm](http://halaszg.ofi.hu/download/Educatio%20-%20OMC%20(jav).htm). Utolsó letöltés: 2014. február 27.
16. *Referencing and Self-certification Report of the Croatian Qualifications Framework to the European Qualifications Framework and to the Qualifications Framework of the European Higher Education Area* (2012). Zagreb.
17. *National Referencing Report of the Czech Republic* (2011). URL: http://www.nok.si/data/files/96_file_path.pdf. Utolsó letöltés: 2012. október 26.
18. OECD (2007): *Qualifications Systems. Bridges to Lifelong Learning*. OECD.
19. *Referencing the Danish Qualifications Framework for Lifelong Learning to the European Qualifications Framework* (2011). The Danish Evaluation Institute. URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm Utolsó letöltés: 2012. október 26.
20. *The referencing document of the Dutch National Qualification Framework to the European Qualification Framework* (2011). URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm Utolsó letöltés: 2012. október 26.
21. *Referencing of the Estonian Qualifications and Qualifications Framework to the European Qualifications Framework* (2011). URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm Utolsó letöltés: 2012. október 26.
22. *Referencing of the Flemish Qualifications Framework to the European Qualifications Framework* (2011). Flemish Government, Agency for Quality Assurance in Education and Training.
23. *Referencing of the national framework of French certification in the light of the European framework of certification for lifelong learning* (2010). URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm. Utolsó letöltés: 2012. október 26.
24. *The German EQF Referencing Report* (2011). URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm Utolsó letöltés: 2013. október 2.
25. *Referencing of the Latvian Education System to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and the Qualifications Framework for the European Higher Education Area. Self-Assessment Report* (2011). Riga. URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm. Utolsó letöltés: 2012. október 26.

26. *Referencing Lithuanian Qualifications Framework to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and the Qualifications Framework for the European Higher Education Area. National Report* (2012). Qualifications and Vocational Education and Training Development Centre. URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm Utolsó letöltés: 2012. november 6.
27. *Report on Referencing the Luxembourg qualifications framework to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and to the qualifications framework in the European Higher Education Area* (2013). Ministère De L'enseignement Supérieur Et De Recherche.
28. *Referencing of the Malta Qualifications Framework (MQF) to the European Qualifications Framework (EQF) and the Qualifications Framework of the European Higher Education Area (QF/EHEA)* (2012). 3rd Revised Edition. URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm. Utolsó letöltés: 2012. november 5.
29. *Referencing of the Portuguese Qualifications Framework to the European Qualifications Framework* (2011), Agência Nacional para a Qualificação, I.P. URL: http://ec.europa.eu/eqf/documentation_en.htm Utolsó letöltés: 2012. november 5.
30. *Report from the Commission to the European Parliament and the Council. Evaluation of the European Qualification Framework (EQF) Implementation of the Recommendation of the European Parliament and the Council on the Establishment of the European Qualifications Framework for Lifelong Learning.* URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0897:FIN:EN:PDF> Utolsó letöltés: 2014. március 6.
31. *Report. Referencing the Qualifications Frameworks of the United Kingdom to the European Qualifications Framework* (2010). URL: http://scqf.org.uk/content/files/europe/QFUK_Joint_Report_Updated_March_2010.pdf Utolsó letöltés: 2013. október 2.
32. *Slovenian Qualifications Framework. Proposal by the Steering Committee Group on the Preparation of the National Qualifications Framework* (2011). Ljubljana. URL: http://www.nok.si/en/files/nok/userfiles/datoteke/68_file_path.pdf. Utolsó letöltés: 2013. október 2.
33. *The report on 'Referencing the Polish Qualifications Framework for lifelong learning to the European Qualifications Framework'* (2013) Európai Bizottság – Cedefop – Európai Tanács, az EKKR Tanácsadó Testületének készült kézirat.
34. The Committee of the Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region (2013): *Subidiary Text to the Convention: „Recommendation on the Use of Qualifications Framework in the Recognition of Foreign Qualifications”* URL: [http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/Recognition/DGIIEDUHE\(2012\)14%20Rev09%20FINAL%20-%20LRC%20Supplementary%20Text%20on%20the%20Use%20of%20QFs%20ENGLISH.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/Recognition/DGIIEDUHE(2012)14%20Rev09%20FINAL%20-%20LRC%20Supplementary%20Text%20on%20the%20Use%20of%20QFs%20ENGLISH.asp#TopOfPage) Utolsó letöltés: 2013. október 4.